

I V A N T O E R G E N J E V

Dagboek van een overbodig man

Een dagboeknovelle

1850

Voorwoord

Ivan Toergenjev schreef *Dagboek van een overbodig man* in 1850, op tweeëndertigjarige leeftijd. Het verscheen datzelfde jaar in het tijdschrift *Otetsjestvennye Zapiski* en veroorzaakte onmiddellijk opschudding — niet vanwege de plot, die bescheiden is, maar vanwege het type mens dat Toergenjev hier voor het eerst een naam gaf: de overbodig mens. Het begrip sloeg in als een vonk in droog hout en werd een van de centrale categorieën van de Russische literatuur en het maatschappelijk denken van de negentiende eeuw. Wie is de overbodig mens? Tsjoeloekatin — zo heet de hoofdpersoon en dagboekschrijver — is een man van geringe middelen, zonder ambitie, zonder positie, zonder de wil of het vermogen om ergens aan deel te nemen. Hij is intelligent genoeg om zijn eigen nutteloosheid te zien, en dat maakt het erger. Hij kijkt toe hoe anderen leven, liefhebben, handelen — en weet dat hij er niet bij hoort. Niet omdat hij buitengesloten wordt, maar omdat hij zichzelf nooit heeft kunnen inschrijven in het gewone leven van mensen die ergens voor staan.

Het dagboek begint op 20 maart. Tsjoeloekatin is stervende — hij heeft nog een week of twee. Hij besluit,

half ironisch, half wanhopig, zijn leven op te schrijven. Wat volgt is een terugblik op zijn enige liefde, zijn mislukking als minnaar en als mens. De dagboekentries lopen van 20 maart tot 1 april: dertien dagen, precies genoeg voor een leven dat nooit echt begon. De liefdesgeschiedenis die hij beschrijft — zijn hartstocht voor Liza Ozjogina, haar voorkeur voor de banale maar zelfverzekerde Bizjomjonkov, zijn eigen onvermogen om te handelen op het moment dat het ertoe doet — is tegelijk tragi-komisch en diep triest. Toergenjev schrijft zonder sentimentaliteit maar ook zonder wreedheid. Hij begrijpt zijn held, maakt hem belachelijk zonder hem te veroordelen. Dagboek van een overbodig man is een slank boek maar zwaarder dan zijn omvang doet vermoeden. Het stelt een vraag die Toergenjev bewust onbeantwoord laat: wat maakt iemand overbodig? Is het karakter, omstandigheid, maatschappij? Of is er een type mens dat in elke tijd aan de zijlijn blijft staan — niet omdat het hem wordt opgelegd, maar omdat hij er zelf, om redenen die hij niet begrijpt, voor kiest? Die vraag klinkt door in de stervende stem van Tsjoeloekatin, die zijn dagboek schrijft met een pen die trilt en een geest die glashelder is. Hij is overbodig. Hij weet het. En hij schrijft het op met een precisie die, paradoxaal genoeg, het bewijs levert van alles wat hij had kunnen zijn.

— *De redactie*

Het dagboek

van Tsjeloekatin

20 maart

De dokter is net weg. Ik heb hem eindelijk gedwongen open kaart te spelen. Hoezeer hij ook probeerde te ontwijken, hij moest me de volle waarheid bekennen. Ik ga sterven. Ja, spoedig. De rivieren zullen ontdooien en ik ga waarschijnlijk mee met de laatste ijsschotsen... Waarheen? God mag het weten. Naar zee, net als al het andere! Nu ja, als je toch moet sterven, laat het dan in de lente zijn... Maar is het niet belachelijk om een dagboek te beginnen terwijl er misschien nog maar een week of twee te leven is? Ach, wat geeft het? Wat scheelt er nu tussen veertien dagen en veertien jaar, veertien eeuwen? Voor de eeuwigheid is alles niets, zegt men. Goed dan. Maar dan is de eeuwigheid zelf ook niets. Ik merk dat ik in metafysica verval; dat is geen goed teken. Ben ik bang? Beter iets vertellen. Het weer is vochtig, de wind loeit. Ik mag niet naar buiten. Wat zal ik vertellen? Een fat spreekt niet over zijn kwalen; een roman

schrijven ligt niet in mijn vermogen; over gewichtige zaken redeneren gaat mijn krachten te boven; de dingen om me heen beschrijven geeft me geen genoegen; niets doen verveelt; lezen put me uit... Ah, ik ga mezelf vertellen. Wat een uitstekend idee! Je eigen leven overzien voor je heengaat is een fatsoenlijke bezigheid en doet niemand kwaad. Ik begin.

Ik ben dertig jaar geleden geboren in een welgestelde familie van landeigenaren. Mijn vader was een onverbeterlijke gokker; mijn moeder een vrouw van onbuigzaam karakter en voorbeeldige deugd, maar ik heb nooit een deugd gekend die zo weinig vreugde schonk. Ze boog onder het gewicht van haar eigen verdiensten en maakte iedereen moe, te beginnen bij zichzelf. In de vijftig jaar van haar leven heeft ze geen moment gerust, geen enkele keer de armen over elkaar geslagen; ze werkte en zwoegde als een mier, maar zonder enig nut -- iets wat je van een echte mier niet kunt zeggen. Een onzichtbare worm vrat dag en nacht aan haar. Slechts één keer heb ik haar volkomen rustig gezien: in haar kist, de dag na haar dood. Haar gezicht leek toen een stille verbazing uit te drukken. Het was of haar halfgesloten lippen, haar ingevallen wangen, haar roerloze ogen fluisterden: 'Wat heerlijk om eindelijk niet meer te hoeven bewegen!' Ja, het is weldadig om eindelijk verlost te zijn van die drukkende

bewustzijnslast van het leven, van dat voortdurende, onrustige gevoel te bestaan!

Ik groeide op zonder vreugde en zonder gezondheid. Mijn ouders toonden me genegenheid, maar dat maakte het bestaan er niet lichter op. Mijn vader, openlijk verslaafd aan een vernederend en verwoestend kwaad, had thuis geen enkele zeggenschap. Hij erkende zijn vernedering; niet bij machte de hartstocht op te geven die hem beheerste, probeerde hij tenminste de toegeeflijkheid van zijn vrouw te verdienen door een volkomen onderworpenheid. Mijn moeder droeg haar ongeluk met die prachtige, bijna theatrale geduld van de deugd, waarin zoveel trots en zelfvoldaanheid schuilt. Ze verweet mijn vader nooit iets; zwijgend gaf ze hem het geld uit haar beurs en betaalde zijn schulden. Of hij nu aanwezig was of niet, hij verhief haar tot in de hemel; maar hij hield er niet van thuis te blijven en streekte mij alleen in het geheim, steels, alsof hij bang was me ongeluk te brengen. Dan kregen zijn getekende trekken een uitdrukking van zo veel goedheid, het koortsige lachje dat om zijn lippen zweefde veranderde in een glimlach zo ontroerend, zijn bruine ogen met de fijne rimpeltjes keken met zoveel liefde naar mij dat ik onwillekeurig mijn wang tegen de zijne drukte, nat en warm van tranen. Ik droogde die tranen met mijn zakdoek, maar ze vloeiden meteen weer, geluidloos, als water uit een overvolle vaas. Dan begon ik ook te huilen en hij troostte

me. Hij nam mijn handen in de zijne, zijn bevende lippen overdekten me met kussen. Hij is al meer dan twintig jaar dood, en toch, telkens als ik aan mijn arme vader denk, stijgen er stille snikken in mijn keel, bonst mijn hart in mijn borst met zo veel warmte en bitterheid, zo veel pijnlijke medelijden, dat het lijkt alsof het nog jarenlang zal blijven slaan en betreuren.

Met mijn moeder was het anders: altijd hetzelfde tegenover mij, vriendelijk maar kil. In kinderboeken kom je vaak zulke moeders tegen, zedelijk en rechtvaardig. Ze hield van me, maar ik hield niet van haar. Ja, ik ontweek mijn deugdzame moeder en hield hartstochtelijk van mijn verdorven vader.

Maar genoeg voor vandaag. Het begin is gelegd; wat de afloop en het vervolg betreft, daar maak ik me weinig zorgen over. Dat regelt de ziekte wel.

21 maart

Vandaag is het weer schitterend, warm en helder; de zon speelt vrolijk over de smeltende sneeuw. Alles glinstert, damp't en lost op; de mussen schreeuwen als bezeten rond de donkere, vochtige hagen; een lauwe wind prikkelt mijn borst en geeft me een gevoel dat tegelijk zoet en pijnlijk is.

De lente, de lente komt eraan! Ik zit voor het raam, mijn blik glijdt over de rivier en rust op de velden. O natuur, natuur! Ik houd van je, al ben ik uit je schoot gekomen zonder te kunnen leven. Daar vliegt een klein vogeltje dat zijn vleugels spreidt en hipt; het roept, en elke trilling van zijn stem, elke verwaaide veer van zijn lieve lijfje ademt gezondheid en kracht... En dan? Niets. Hij is gezond en mag roepen en zijn veren schudden; ik ben ziek en moet sterven: dat is alles. Het heeft geen zin daar langer bij stil te staan. Die weeklagende aanroepingen van de natuur zijn ronduit belachelijk. Terug naar het verhaal.

Zoals ik al zei, ik groeide op met moeite en zonder vreugde. Ik had geen broers of zussen. Men hield me thuis. Waarmee zou mijn moeder zich anders bezighouden als ik naar kostschool of een openbaar internaat was gestuurd? Kinderen zijn er om te voorkomen dat ouders zich vervelen. We woonden meestal op het land en gingen slechts af en toe naar Moskou. Ik had gouverneurs en